

Bányászták a Rákosi-korszakból

CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI ILDIKÓ történész

Magyarországon a 2. világháború után az újjáépítés és a túlzott iparosítás a bányászatban is meghaladta az ország teherbíró képességét, hiszen az előírt termelést nem a kibányászható, rendelkezésre álló ásványvagyon, hanem a politika határozta meg. Különösen a hazai gazdaság egyik legfontosabb energiahordozó-forrásában, a szénbányászatban. A Rákosi-korszakban lefolytatott hatósági eljárások – ahol mindig feltételezték a szabotázst is – alapja a termelés kiesése, stagnálása, illetve annak az előírtnál lassabb ütemben történő alakulása volt.

A gazdasági és műszaki értelmiségiek ellen lefolytatott törvénytelen eljárások történetudományi feldolgozása még nagyon hiányos, eddig csak a nagyobb perekre terjedt ki, pedig olyan szakembereket érintett, akik akkor is, de a mai napig meghatározó szereplői a bányász–geológus társadalomnak. Kálváriájuk nem csak a történettudomány kutatásával foglalkozók érdeklődését válthatja ki, hanem azét a műszaki és gazdasági értelmiségi rétegét is, amelyik szakképzettségéből, munkájából adódóan jól ismerheti ezeket a személyeket.

Magyarországon a második világháború lezárását követően meginduló ipari jellegű újjáépítés a hazai gazdaság egyik legfontosabb energiahordozó-forrásává tette a szénbányászatot, amely így a fokozatosan kiépülő kommunista diktatúra kiemelten fontos iparága, a korszak fontosabb beruházásainak egyik kedvezményezettje lett. Ezzel együtt a bányászat elszenvédője, áldozata is volt a folyamatosan szélesedő hatalmi gyanakvásnak, az ország természeti adottságait és teherbíró képességét figyelmen kívül hagyó gazdaságpolitikának, a szakszerűtlen, rövidtávra tervezett döntéseknek.

Az 1946-ban meginduló államosítás, majd a szovjet mintájú tervgazdálkodás bevezetése egyre nagyobb követelményeket állított a szénbányászatban dolgozók elé. 1949-től, az újabb világháború rémét vizionáló propaganda közepette a hadiipari kiadások szabták meg az ország gazdaságpolitikáját, az iparfejlesztés irányát. Az ezt megteremteni hivatott ötéves terv jócskán túllépve az ország teherbíró képességét, Sztálin hidegháborús fegyverkezési doktrínájának kívánt megfelelni: „a beruházásokat mindenkor a politikai szempontok szabják meg, és a gazdasági mutatók csak másodlagos szerepet tölthetnek be”.

Politika és bányászat

A kommunista párt már a kezdetektől biztos bázisként tekintett a bányászokra, a „régii” szakemberek, főtisztviselők azonban korántsem élvezték a politikai vezetés bizalmát. A bányászati vezetők elleni támadás már közvetlenül a háború utáni igazoló eljárásokkal megkezdődött, de ekkor még égető szükség volt a régi szakemberekre.

1947-től azonban mindinkább megszorodtak a hatalom támadásai a szakemberekkel szemben, amely 1950-től a politikai vezetés és az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) által kreált szabotázspereket hívott életre.

Kiszámíthatatlan rapszodikusággal tartóztattak le és állítottak bíróság elé bányamérnököket, műszaki vezetőket, geológusokat. A hatósági eljárások megindításának alapja, a tömeges halálesséttel járó bányaszerencsétlenségek kiderítése, valamint a termelés huzamosabb ideig tartó stagnálása, elmaradása volt, melyek hátterében a hatóságok a szándékosságot akarták bizonyítani.

A kommunista párt és az őt teljességében kiszolgáló államvédelmi szervek bevált gyakorlatává vált, hogy a „jól felépített” rendszerbe csúszott hibákért bűnbakokat keresett, majd vont felelősségre. A végrehajtásra gyakorlatilag minden eszköz megvolt, hiszen a kommunista párt ekkorra már az egész országot, az élet minden területét ellenőrzése alatt tartotta.

1950-től a meghirdetett terv munkamenetének biztosítása, a keretszámok maradéktalan teljesítése/túlteljesítése érdekében a párt számára központi kérdéssé vált a „tervfegyelem megszilárdítása”. Ezt a gazdaságpolitikát volt hivatott a büntetőjog eszközével szabályozni a tervgazdálkodás büntetőjogi védelméről szóló 1950. évi 4. számú törvényerejű rendelet, amelynek következtében a politikai ellenőrzés, az „ellenséges aknamunka elleni küzdelem” határozta meg a bányák életét (is), hiszen a rendelet szabotázsnak minősítette a terv megvalósítását sértő vagy veszélyeztető, „kártévő célzattal” szándékos vagy gondatlan magatartást is.¹

A pécsi Meszhart-ügy

Magyarország első „sahtija” az 1950. február 28-án, a MESZHART tulajdonában lévő pécsbányatelepi Széchenyi aknában történt, két halálos áldozatot is követelő szerencsétlenség „kivizsgálása” volt. Az első hivatalos jelentés szerint a szerencsétlenséget véletlen

¹ Az 1950. évi 4. sz. törvényerejű rendelet a tervgazdálkodás büntetőjogi védelméről. Magyar Közlöny, 1950. február 16. 2. sz.

okozta, az ÁVH azonban szabotázsra gyanakodott, sőt, a vizsgálatot kiterjesztette az András-aknában történt 1948. április 7-i sújtólérogrobbanásra is, melynek következtében öt személy vesztette életét, három pedig súlyosan megsebesült.² 1950 júliusában és augusztus elején négy személyt vettek őrizetbe: *Wietorisz Róbert*, *Lugosi György* és *Rihmer László* bányamérnököket, valamint *Mosonyi Sándor* bányamestert. Az 1950-ben megindult vizsgálatot az ÁVH Baranya megyei osztályának akkori vezetője, *Komlós János* áv. százados folytatta le³, nem válogatva az eszközökben: éjszakai kihallgatások, alvásmegvonás, testi fenytetés, fogdaügynökök alkalmazása, kikényszerített beismerő vallomások.

A koncepció per eredetileg egy „nagy szabotázs” leleplezésére irányult, azonban az 1949-es termelési mutatók pozitívak voltak. A politikai vezetés az eljárás gyors lezárásában volt érdekelt, így a szabotázs vádját a bányában történt halálos balesetekkel „támasztották alá”.

A Pécsi Megyei Bíróság 1950. december 8-án megtartott zárt tárgyalásán *Wietorisz Róbertet* öt, *Lugosi Györgyöt* négy, *Mosonyi Sándort* három, *Rihmer Lászlót* pedig tízévi fegyházra ítélte, ami azonnal jogerőre emelkedett.⁴ A büntetésük letöltését valamennyien a Váci Országos Börtönben kezdték meg.

1952 februárjában *Rákosi Máttyás* külön engedélyével szabadon engedték *Lugosi Györgyöt* és *Wietorisz Róbertet*,⁵ majd 1953. június 11-én az Elnöki Tanács különrendelkezése alapján szabadult *Rihmer László* is. Ekkor *Piros László* államvédelmi vezérőrnagy, az ÁVH megbízott vezetője közölte vele, hogy az a szabotázs, amelyért a bíróság elítélte meg sem történt. *Piros László* továbbá tudatta, hogy *Rihmer* is – a korábban szabadlábra helyezett *Wietoriszhoz* és *Lugosihoz* hasonlóan – teljes kegyelemben részesül és mentesül minden hátrányos jogkövetkezmény alól.⁶

Bende József és társai ügye

A Tatabányai Szénbányák XII-es aknájában 1950. december 30-án 23 óra 20 perckor bekövetkezett sújtólérogrobbanás 81 halálos és 15 sebesült áldozatot követelt.⁷

1951. január 3-án a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium rendeletére készített különbizottsági jelentés egyértelműen megállapította *Tettamanti Tibor* körzetfőnök, a Tatabányai Szénbányák Üzemgazdasági Főosztályának vezetője, *Schnetzer Tamás* műszaki osztályvezető bányamérnök, valamint *Nagy Lajos*, a Tatabányai Szénbányák Nemzeti Vállalat igazgatójának felelősségét, azaz elsősorban azokat, akiknek feladata lett volna a különböző biztonsági intézkedések (szellőzés megoldatlansága) és rendszabályok életbeléptetése.⁸

A bánya vezetőségének tényleges felelősségét elhallgató koncepció eljárás tudatos szabotázszt kívánt igazolni, és a *Vajda Tibor* államvédelmi őrnagy vezetésével megindult vizsgálat olyan személyeket igyekezett előtérbe helyezni, akiknek múltjában lehetséges politikai mozgatórugókat fedezhetett fel, vagyis osztályalapon választották ki a gyanúsítottakat. Az ÁVH *Bende József* üzemvezető főmérnök, *Becsák József* főbányamester és *Kornély József* bányakörlet-vezető őrizetbe vételére tett javaslatot, akik a vádirat szerint „a Horthy-rendszerben nagy szakmai tudásra és hosszú gyakorlatuk folytán nagy tapasztalatra tettek szert. De a felszabadulás után tudásukat és tapasztalatukat nem voltak hajlandók a nép szolgálatába állítani.”⁹

A vizsgálat menetéről és a büntetésekről *Rákosi Máttyás* határozott. A vádirat-tervezetet *dr. Molnár Erik*, akkori igazságügy-miniszter terjesztette fel jóváhagyásra az MDP főtitkárhoz, részletes javaslatot téve a tárgyalás időpontjára, az ügyész és a bíró személyére, a meghallgatandó tanúkra, a közönségre, s nem utolsósorban magára az ítéletre: „A két első vádlott kapjon 15-15 év börtönbüntetést, a harmadrendű vádlott, akinek felelőssége mint bányász csoportvezető munkás lényegesen kisebb, kapjon 5-6 év büntetést”.¹⁰

1951. február 12-én megtartott elsőfokú tárgyaláson a Budapesti Megyei Bíróság bűnösnek találta mindhárom vádlottat, ezért főbüntetésként a *Rákosi* által megszabott ítéletet hozta meg, továbbá *Bendét* és *Becsákot* véglegesen, míg *Kornélyt* 10 évre eltöltötte a foglalkozásától.¹¹ Mivel a vádlottak a kikényszerített

² Az ügyről lásd bővebben, Blasszauer Róbert (2006): A pécsi „Sahti per”. Pécsi Szemle, 9. évf.

³ *Komlós János* 1945 májusában került a politikai rendőrséghez, majd 1947-ben Szegedre helyezték, ahol a politikai nyomozóosztályt vezette. 1950. február 16-va került az ÁVH Baranya megyei osztályának (korábban ÁVH Pécsi Osztály) az élére századosi rendfokozattal. 1953 nyarán a Központi Fizikai Kutatóintézetbe helyezték szakmai fordítónak. 1955-ben ismét államvédelmi állományába került, T-állományú tisztként. Fedőállásban a Külkereskedelmi Minisztérium protokollosztály vezetője, mellette titkosszolgálati kémelhárító rezidensként ő irányította protokoll-vonalon az államvédelmi hálózatot. 1957-ben a Magyar Rádió irodalmi osztályán szerkesztő, 1958-tól vezette a Magyar Nemzet, 1962-1967 között a Népszabadság kulturális rovatát. 1967-től a Mikroszkóp Színpad megalapítójaként annak igazgatója és konferanسیája volt. ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyték 2916. *Komlós János* személyzeti anyaga.

⁴ ÁBTL 3.1.9. V-36097. 205-206. Távmondat, 1950. december 8.

⁵ ÁBTL 3.1.9. V-36097. 220–221. Jelentés, 1951. december 1.

⁶ ÁBTL 3.1.9. V-10227. 321. dr. *Rihmer László* kérelme a Legfőbb Ügyészséghez, 1965. június 23.

⁷ A berobbant metángáz begyűjtötte a fejtési üregbe felkavart szénport is, amely folyamatosan terjedt tovább. A bányamezőben tartózkodó 81 dolgozó vagy a robbanás közvetlen láng- és erőhatása miatt, vagy a robbanás következtében visszamaradt szén-monoxid mérgezés folytán vesztette életét. A mentőcsapatoknak először csak 75 áldozat holttestét sikerült megtalálniuk, ebből 10 holttest annyira összeégett, hogy a nyakukban lévő azonosító biléta (márka) alapján tudták azonosítani, hat főt pedig csak később sikerült a felszínre hozni.

⁸ ÁBTL 3.1.9. V-82880. 24–25. Jegyzőkönyv, 1951. január 3.

⁹ ÁBTL 3.1.9. V-82880. 368–374. Vádirat *Bende József* és társai ügyében, 1951. január 29.

¹⁰ MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 261. ö. e. 64–65. Feljegyzés a tatabányai bányarobbanás ügyében, 1951. január 23.

¹¹ ÁBTL 3.1.9. V-82880. 376–384. Ítélet, 1951. február 12.

vallomásokon túl tagadták a szándékosságot, a védők fellebbezésükben a gondatlanság megállapítását kérték. 1951. április 19-én a Legfelsőbb Bíróság mindhárom fellebbezést elutasította.¹² *Bende József* – a vonatkozó ítélet egyéb rendelkezéseinek érintetlenül hagyása mellett – 1955. január 31-én szabadult,¹³ majd kérésére, az Elnöki Tanács 1959. május 11-én kelt határozatában a hátrányos jogkövetkezmények alól kegyelemből mentesítette. *Kornély József* 1954. június 30-án az igazságügyi miniszter határozata alapján feltételesen szabadult,¹⁴ majd az Elnöki Tanács 1954. júliusi határozatával közkegyelemben részesült a vonatkozó ítélet egyéb rendelkezéseinek helybenhagyása mellett.¹⁵ *Becsák József* 1953. augusztus 3-án közkegyelemben részesült, majd szabadult.¹⁶

„Lignitbűnök”

1951 őszére már nyilvánvalóvá vált, hogy sem az ország természeti adottságai, sem pedig a bányák technikai elmaradottsága nem teszi lehetővé, hogy megteremtsek az ötéves terv által meghirdetett „vas és acél országát”. *Gerő Ernő* utasításának megfelelően elkezdtek felelősöket keresni, egyre nőtt a mindenre kiterjedő ellenőrzés.

Az első letartóztatásokat olyan, lényegében tisztán szakmainak tűnő akadémiai disputa előzte meg, amely egyik oldalról a rövidebb idő alatt külfejtéssel, így kevesebb ráfordítással kibányászható hazai lignit előnyeit emelte ki, elsősorban a Mátrai Erőművet is ellátó Petőfibánya fejlesztésével, szemben a tatabányai, dorogi, oroszlányi jó minőségű, nagy kalóriatartalmú fekete- és barnaköszénnel, melyek kibányászását akkor a karsztvízveszély megoldatlansága tette lehetetlenné. Tüllépve az Akadémia falait, egy kis félremagyarázással könnyen el lehetett jutni ahhoz az alapkoncepcióhoz, amely szerint egyes bányamérnökök „kímélni akarták a jó minőségű alapszenet a kapitalista restauráció számára”, szabotálva ezzel az ötéves tervet.

1952. július 1-én az ÁVH razziaát hajtott végre *Péter Gábor* államvédelmi altábornagy személyes jelenlétével Várpalotán, amelynek során – egyes források szerint – 10 embert vettek őrizetbe, köztük *Esztó Zoltán*, *Meskó László*, *Halász Miklós*, *Sébor József* várpalotai bányamérnököket. Az ÁVH olyan „rendszerellenes tevékenységet” akart igazolni, mint a fejítőgépek megromlása, használatuk elszabotálása, az üzemi tervelőirányzat teljesítésének akadályozása.¹⁷

Politikai utasításra 1952. augusztus 6-án további három bányamérnököt, *Káposztás Pált*, *Vargha Bélát* és *Krupár Gézát* tartóztatott le az ÁVH. Az szakembereket a Gyorskocsi utcába vitték, kihallgatásuk még aznap este megkezdődött, bár a vizsgálatok megindításáról szóló határozatokat csak napokkal később hagyták jóvá.

A *Vargha Béla* és társai elleni nyomozást¹⁸ egy szakmai „vádirat”, majd egy kibővített politikai feljelentés nyomán indították meg, amelyet a visszaemlékezések szerint nyolc szakember készített, köztük az ügyben első számú szakértőként alkalmazott *Ajtay Zoltán* bányamérnök. 1947-től több hivatalos fórumon, így a Szénbányászati Ipari Igazgatóságnál és az Országos Tervhivatalban is megfogalmazódott az a vélemény, hogy a jó minőségű szén iránti igényeket a bányászat már nem tudja kielégíteni, így fokozatosan át kell állni a gyengébb szénvagyon (lignit) feltérésére és felhasználására, valamint az ehhez szükséges technikai feltételek biztosítására. Azonban, igazodva az időközben megváltozott hivatalos politikai állásponhoz *Ajtay*, a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium Szénbányászati Főosztályának akkori vezetője, 1951-ben a Tatabányán és Dorogon bányászható jó minőségű barnaszén kitermelésének visszaszorításával indokolta az ötéves terv elmaradását, lehetőséget adva ezzel a „szabotázs” megfogalmazására.¹⁹

Ajtay felülről történő „áskálódására” *Vargha Béla* és társai többször utaltak kihallgatásaik során. Véleményük szerint *Ajtay* igen erőteljesen lépett fel azok ellen, akik az általa vezetett Főosztállyal szemben kritikát fogalmaztak meg, és úgy látták, a letartóztatott szakembereket bűnbakként „kínálta fel” az ÁVH-nak. A vizsgálati anyagban többen említik azt is, hogy a feljelentés egyfajta személyes bosszú következménye, mivel a vizsgálati fogságban lévő bányamérnökök 1948-ban nem tartották indokoltnak fejleszteni az *Ajtay* által preferált pilisi szénmedencét.²⁰

A vizsgálat preconcepciója a három- és ötéves szénbányászati terv nem teljesítése, annak „elszabotálása” volt, a kiinduló pont pedig az 1951-es „alapszén kontra lignit” vita. A vád megalapozásánál magát a három- és az ötéves terveket is bizonyítékként kezelték, azonban a terv kidolgozói közül az 1952–1953-ban is pozícióban lévő vezetőket a vizsgálat nem vonta felelősségre. Elsősorban olyan bányamérnököket áldoztak fel, akik elismert és megbecsült szakemberei voltak a „régis rendszernek”, így a nevük még 1952-ben is isme-

¹² ÁBTL 3.1.9. V-82880. 390–391. A Legfelsőbb Bíróság ítélete, 1951. április 19.

¹³ *Bende József* levele, 1958. november. Forrás: *Bende István*.

¹⁴ *Kornély József* szabadulási igazolványa, 1954. június 30. Forrás: *Kornéli Mária*.

¹⁵ Határozat, 1954. július 3. Forrás: *Kornéli Mária*.

¹⁶ *Bende István* közlése.

¹⁷ ÁBTL 3. 1. 9. V-103440. 110. Jelentés *Meskó László* ügyében, 1952. október 16.

¹⁸ Az ügyről lásd bővebben, *Cserényi-Zsitnyányi Ildikó* 2013: Kibányászott „lignitbűnök” – A Rákosi-korszak egy bányamérnök perének anatómiája. L'Harmattan – ÁBTL, Budapest.

¹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 7. *Gerő Ernő* levele *Rákosi Mátyáshoz*, 1952. december 2.

²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 218–227. Kivonat *Hansági Imre* bányamérnöknek a szakvélemény megállapításaival kapcsolatos észrevételeiről, 1954. január 28., ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 229–230. *Kummer Ferenc* levele *Hidas Istvánnak*, 1953. december 27. *Ajtay Zoltán* a Pilisszentiváni Kőszénbánya Rt. 1941-ben megnyitott egyik bányájának résztulajdonosa volt egészen az 1946. évi államosításig. Ezt követően, mint főmérnök lobbizott a pilisi szénmedence fejlesztése mellett.

rösen csengett a szakmában. Ők voltak azok, akik komoly szerepet vállaltak az ország újjáépítésében, valamint – elsősorban múltjuk miatt – több külföldi kapcsolattal is rendelkeztek.

Továbbá az „ellenséges” Nyugat felé is üzeni kellett, ezért a Hatóság által felállított kiagyalt koncepcióba bevonták a második világháború alatt külföldre menekült „tőkést”, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. korábbi tulajdonosát, *ifj. Chorin Ferencet*.

Ezzel a vizsgálat új irányt vett, további letartóztatásokra került sor, melynek során *Chorin* több volt munkatársát, a Salgó Rt. 1945 után is itthon maradt képviselőit vették őrizetbe. Először a külföldi kapcsolattartó *Déry Józsefet*, a vállalat korábbi vezető ügyvédjét „találták meg”, valamint a követségi kapcsolatai miatt „gyanúsá” vált *Kelemen Ferenc* egykori bankárt, majd a novemberben letartóztatott *Márkus György* közgazdászt, a Salgó Rt. egykori ügyvezető igazgatóját. Nem kerülhette el a letartóztatást *Hansági Imre* bányamérnököt sem, aki a korábbi viták során a magas kalóriatartalmú szénmezők kémelése mellett állt ki. Ugyancsak a jó minőségű tatabányai barnaszén megóvását tartotta célszerűnek *dr. Mohi Rezső* bányamérnök is, akinek letartóztatásával a „vizsgálatot” a tatabányai bányára is ki lehetett terjeszteni.

Az augusztusi őrizetbevételekkel megindított vizsgálat azonban az erőfeszítések ellenére sem hozta meg a kívánt eredményt. Az ÁVH Hálózati Főosztálya a mindennapos, többórás kihallgatások ellenére 2 hónap alatt semmilyen eredményt nem tudott felmutatni, a „szervezetszerű szabotázsstevékenység” koncepciója még nagyon ingatag lábakon állt. Ezért *Gerő Ernő*, a Minisztertanács elnökhelyettese 1952. november 21-én kelt feljegyzésében egyetértve az ÁVH vezetőjével, *Péter Gáborral*, azt javasolta *Rákosinak*, hogy egészítsék ki a vizsgálati eredményeket, és szerezzenek be újabb tárgyi bizonyítékokat.²¹ A kommunista párt vezetője így újabb gyanúsítottak őrizetbe vételét szorgalmazta,²² így 1952 decemberében őrizetbe vették *dr. Vítális Sándor* geológust, a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium Földtani Kutatási Főosztályának vezetőjét.

Ezzel az ÁVH Vizsgálati Főosztályának vezetője, *Juhász László* államvédelmi ezredes felsőbb politikai utasításra átvette az ügyet a Hálózati Főosztálytól és 1952. november 26-án szervezettebb és a korábbiaknál „mélyebb” vizsgálatra utasította az ügy felderítésével megbízott csoportot.²³

A Vizsgálati Osztály a „legjobb” kihallgatóit foglalkoztatta az őrizetesek megtörésére: *Balázs Béla* államvédelmi őrnagyot, *Kapitány István*, *Kiss László* és *Beck Ernő* államvédelmi századosokat, *Vargha Béla* államvédelmi főhadnagyot, valamint *Kiss Toldi Ferenc*

és *Keszthelyi József* államvédelmi hadnagyokat. Az eljárás egészében közreműködött a már november elején a Vizsgálati Osztályra azonnal hatállyal áthelyezett *Tóka Jenő* av. alhadnagy, akinek eredeti végzettsége okl. bányamérnök, s aki később a Mecseki Ércbányászati Vállalat vezérigazgatója volt.

Minden őrizetes kihallgatásáról napi feljegyzéseket készítettek, melyekből egy-egy példányt a Vizsgálati Főosztály vezetője, *Juhász László* államvédelmi ezredes, valamint *Péter Gábor*, míg egy barna papírra gépelt példányt a nyomozás során végig jelen lévő és aktívan közreműködő „T elvtárs”, vagyis a szovjet tanácsadó kapott.²⁴ A kihallgatások során készített feljegyzésekből napi jelentéseket írtak, feltüntetve a kihallgatás időtartamát és az őrizetesek hangulatát. Ezekből a jelentésekből készültek az ügynevezett heti összefoglalók, amelyeket kiegészítettek az őrizetesek fogdai magatartásáról szintén napi rendszerességgel készített ügynöki jelentésekkel. Napi jelentéseket egészen 1953. július 20-áig készített a Vizsgálati Főosztály,²⁵ amelyeken keresztül pontosan nyomon követhető a fogva tartott, testileg-lelkileg nyomorgatott és az állambiztonsági szervek törvénytelen módszereinek kiszolgáltatót szakember sorsa.

A vizsgálat elsődleges célja a „beismertetés” elérése volt, a hozzá vezető út pedig a test és a lélek megtörése. A vizsgálati naplókából, az ÁVH-s tisztek által megírt napi jelentésekből és heti összefoglalókból kiderül, hogy az őrizeteseket az első hónapokban napi rendszerességgel 8-10 órán keresztül hallgatták ki, de a „makacsabbakat” esetenként 16 órán keresztül is faggatta a kihallgató tiszt. Naponta kétszer, reggel és a délutáni órákban, estébe átnyúlóan folytak a kihallgatások a hét minden napján, kivéve vasárnap.

Az éjszakai kihallgatások után nappal nem engedélyezték az alvást, de sokszor az éjszakai „pihenőt” is önvalloások írásával kellett töltenie a gyanúsítottaknak. A kihallgatások során egyenesen, mozdulatlanul kellett állniuk, de a cellában sem hagyták őket pihenni: a cella kémlelőnyílásával szemben kellett ülniük ágyukon, és egyáltalán nem feküdhettek le. Ehhez ügynevezett fekvési engedély kellett, melyet a kihallgató tiszt adhatott meg, például orvosi javaslatra.

A vizsgálat hatékonyságának növelése érdekében fogdaügynököket ültettek minden őrizetes cellájába, akik olyan információkra is szert tehetek, amelyek a kihallgatások során nem kerültek szóba. A fogdaügynökön keresztül lehetett a legpontosabban ellenőrizni az őrizetesek testi és lelki állapotát is, amely alapján a vizsgálók eldönthették, hogy milyen módszert alkalmaznak a megtörésükre. Volt olyan vamzer is, aki több esetben javaslatokat tett az ÁVH-nak arra vonatkozó-

²¹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 6–8. *Gerő Ernő* levele, 1952. november 21.

²² PIL 276. f. 65/184. ö. e. 92–94. *Gerő* feljegyzése *Rákosihoz*, 1952. november 21., valamint uo. *Rákosi* feljegyzése *Gerőhöz* (1952. december 2.); *Révai* 1991, 105–106. *Gerő Ernő* levelének egy példányra megtalálható a vizsgálati anyagban is.

²³ ÁBTL 3.1.9. V-110208/2. 87. Feljegyzés a bányamérnökök ügyében, 1952. november 26.

²⁴ Uo.

²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-110208/7. 132. A Vizsgálati Főosztály jelentése, 1953. július 20. Természetesen azután is történtek kihallgatások, de ezekről vizsgálati napló márt nem készült.

an, hogy mivel fenýíthet, fenyegethet, adott esetben zsarolható az őrizetes. Az ügynökök azonban nem minden esetben tudtak eredményt elérni. Sokszor kénytelenek voltak beismerni, hogy nincsenek egy szellemi színvonalon a vádlottakkal, nem tudnak velük szt érteni, st, kérték tarttisztjeiktl, hogy váltsák le őket, küldjék más zárkába, mert nem tudnak információt kiszedni a vádlottakból.²⁶

A „Lignit-gy” lezárása

Péter Gábor 1953. januári letartóztatását és a vizsgálatot addig vezető *Juhász László* ngyilkosságát követően fordulat állt be az gy menetében: 1953. február 6-án a Vizsgálati Főosztály újonnan kinevezett vezetője, *Zsidi Gyula* államvédelmi ezredes javaslatot tett az eljárás befejezésére, és a kilenc őrizetes átadásra gyszségnek.²⁷ A politikai vezetés azonban a nyomozás továbbfolytatására adott utasítást, és 1953. március 3-án újabb letartztatásokra került sor. Ekkor vitték el otthonukból *dr. Schmidt Sándor*, *Dzsida László*, valamint *Heinrich Henrik* bányamérnököket.

Sztálin 1953. március 5-i halála után az MDP Központi Vezetősége 1953. június 27-28-i ülésén hirdette meg az „j szakasz” politikáját. Elismerték, hogy 1953 előtt a „párt vezetése a túlzottan gyors iparosításra, s különösen a nehézipar túlzottan gyors fejlesztésére vett irányt, nem számolva az ország reális helyzetével”. Megfogalmazták, hogy „ez a helytelen gazdaságpolitika nem számolt az ország tényleges erőforrásaival, nem vette eléggé figyelembe a beruházások gazdaságosságát és célszerűségét”. Kimondták azt is, hogy fel kell számolni a törvénytelenségek és törvénytrtések gyakorlatát a rendőrség, az államvédelmi és igazságügyi szervek, valamint a tanácsok munkájában.²⁸

A gyakorlatban mindez nem a bányamérnökök szabadon bocsátását, csupán a fogva tartásuk „törvényesítését” jelentette. Az első letartóztatások után egy évvel, 1953. augusztus 14-én *Hidas István* nehézipari miniszter hivatalos büntető feljelentést tett *Vargha Béla*, *Vitális Sándor*, *Káposztás Pál*, *Krupr Géza*, *Hansági Imre*, *Dzsida László*, *Mohi Rezső* és *Heinrich Henrik* ellen, mert a „3 és 5 éves szénbányászati terveket kártévő módon készítették el”.²⁹ A BM Vizsgálati Főosztály fvizsgálja szintén a nyomozások tényleges megkezdése után egy évvel, 1953. október 24-én adta ki – gyszsi engedéllyel és belügyminiszteri jóváhagyással – az őrizetbe vételi határozatokat. A vizsgálati fgság alatt elhunyt *Schmidt Sándort* az Országos Börtön

akkori kimutatása szerint az j Köztemető 301. parcellájában – 6. sor, 24. sírhely – temették el.³⁰

Vargha Bélék „eltnése” a szakma egészét félelemmel töltötte el, a mérnökök nem mertek önálló döntéseket hozni, vagy a termelés javítására vonatkozó javaslatokat tenni. Említést kell tenni *Kummer Ferenc* bányamrnkrl, aki mindent megtett azért, hogy kiszabadítsa a letartóztatottakat. 1953-tl beadványokkal, levelekkel bombázta *Hidas István* nehézipari minisztert és *Gerő Ernt*, amelyekben hangsúlyozta a letartóztatott bányamérnökök szakmai kvalitásait, és kiállt ártatlanságuk mellett. Bár a vizsgálatot nem sikerült lellítania, de kiállása és erős szovjet kötődése valószínűleg szerepet játszott abban, hogy az államvédelmi szervek az ügyet nem tudták az eredeti céloknak megfelelően lezárni.³¹

A *Vargha Béla* és társai ügyében közel 18 hónapon keresztül tartó vizsgálat során összesen 12 személyt vettek őrizetbe, 94 tant hallgattak ki. Olyanokat próbáltak megtrni, hamis beismerő vallomásokra knyyszeríteni, akik eléletkbl, társadalmi hovatartozásukból – és nem mellesleg foglalkozásukból – adódóan is rendkívül kemény, határozott, már-már makacs, hivatásukat magas szinten mvel szakemberek voltak.

Az 1953 közepén váratlanul bekövetkezett politikai fordulattal viszont az addigi megalomán gazdasági terveket is revideálni kellett. Az eredeti célkitűzés így lényegében okafogyottá vált, és már nem mutatkozott politikai igény egy látványos kirakatperre. Az eljárás prekoncepciós jellegét azonban a hatóságok nem ismerhették be, így szükség volt legalább az előzetes letartóztatásban eltltt időnek megfelelő büntetési tételek kiszabásának. Többszöri kísérlet után végül az gyszség hat ember ellen emelt vádat. *Dzsida László*, *Heinrich Henrik*, *Mohi Rezső*, *Márkus György*, *Dry József* gyében – egymást elkülönítve – 1954. március 25-én tartott tárgyalást és hozott elmarasztaló ítéletet a Budapesti Fővárosi Bíróság *dr. Jónás Béla* vezető tanácsa.

Vargha Béla ügyét 1954. prilis 3-án tárgyalta a Budapesti Fővárosi Bíróság. A felkért szakértők bizonytalanok voltak, mind *Vargha*, mind pedig a tanúk visszavonták korábbi vallomásaik „lényeges részét”, ennek ellenére a bíróság „htlenségben és népellenes bnttben” bűnösnek találta, és négy év börtönre ítélt.³² *Hansági Imrét*, *dr. Káposztás Pált*, *Krupr Gézát* és *dr. Vitális Sándort* 1954. prilis 5-én szabadlábra helyezte a Legfőbb gyszség. Természetesen miután mindegyikkkel titoktartási nyilatkozatot írtak alá.

²⁶ Az ÁVH nem fizetéssel viszonzta a szolgálatot, hanem többnyire presszikkal, kényszerrel, esetleg a büntetés enyhítésére, jobb körülmények biztosítására tett ígéretekkel, de volt olyan is, aki továbbra is fenntartva a kommunista párt iránti lojalitását, megfelelési kényszerből végzett besgi tevékenységet.

²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-110208/3. 243–246. Javaslat a vizsgálat befejezésére, 1953. február 6.

²⁸ MNL OL 276. f. 52. cs. 24. . e. MDP KV lés jegyzőkönyve, 1953. június 27–28.

²⁹ BFL XXV. FCS. 4. f. F. 1954-002040. 87. Hidas István büntető feljelentése a bányamérnökök ellen, 1953. augusztus 14.

³⁰ ÁBTL 2.1. X/34/3/a. Kimutatás, 1953. november 7.

³¹ ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 233. *Kummer Ferenc* levele *Hidas Istvánnak*, 1953. december 27., ÁBTL 3.1.9. V-110208/8. 252–253. *Kummer Ferenc* levele *Gerő Ernőnek*, 1954. január 11.

³² BFL XXV. Fcs. 4. f. F. 1954-002040. 39–53. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1954. prilis 3., ÁBTL 3.1.9. V-110208/43. 237–238. Jelentés *Vargha Béla* és társai ügyében, 1954. prilis 3.

A vizsgálat során letartóztatott 13 szakember teljes rehabilitálása máig nem történt meg. A végül ténylegesen elítélt *Dzsida László, Heinrich Henrik, dr. Mohi Rezső, dr. Márkus György, dr. Déry József és dr. Vargha Béla* 1956 és 1957 folyamán egyéni felülvizsgálatok során mentesült a hátrányos jogkövetkezmények alól, *Esztó Zoltán* ítéletét a Fővárosi Bíróság 1990-ben semmisnek nyilvánította. Akiket ítélet nélkül helyeztek szabadlábra, mint *Hansági Imre, dr. Káposztás Pál, dr. Krupár Géza, dr. Vitális Sándor, dr. Kele-*

men Ferenc és dr. Márkus György, semmiféle erkölcsi vagy anyagi kártérítésben nem részesültek.

*

A tanulmány a Magyarhoni Földtani Társulat Tudománytörténeti Szakosztályának elnöke, *Tóth Álmos* felkérésére készült, amely elhangzott a szakosztály, és az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Történeti Bizottsága 2016. június 1-én tartott közös előadóján.

DR. CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI ILDIKÓ (1974) történész, tudományos kutató 1998-ban került a Történeti Hivatalba, majd a jogutód Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárába. 2016-ban a PPKE Történettudományi Doktori Iskolájában szerzett PhD fokozatot. Fő kutatási területe a Magyarországon 1945–1956 között lefolytatott gazdasági típusú perek, a műszaki értelmiség meghurcolása a Rákosi-korszakban. A témában több publikációja jelent meg.

Megújult a Mecseki Bányászati Kiállítás

A Janus Pannonius Múzeum részlegeként működik a Mecseki Bányászati Kiállítás Pécsen, a Káptalan utcában. A kiállítás egykor szebb napokat is látott, mert volt egy föld alatti kiállító tere, ahol az érdeklődők „testközelből” is megismerkedhettek a mecseki szén- és uránbányászattal. A fa biztosítószerkezeteken könnyező házigomba telepedett meg, ezért 2015-ben ideiglenesen és határozatlan időre lezárták a kiállítás föld alatti részét, azóta a kiállításnak csak a felszíni része látogatható.

A múzeum az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával (Kubinyi Ágoston Program) megújította, és az egykori irodahelyiség bevonásával kibővítette a jelenleg látogatható kiállítási teret. A megújult felszíni rész megnyitására ünnepélyes keretek között került sor 2018. március 7-én.

A kiállítást *dr. Hoppál Péter* kultúráért felelős államtitkár nyitotta meg, *dr. Páva Zsolt* polgármester köszöntése, és *dr. Csornay Boldizsár* múzeumigazgató méltatása mellett a 80-90 fő érdeklődő jelenlétében, viszonylag nagy média érdeklődés kíséretében. Az esemény fényét emelte a Vasasi Bányász Fúvószenekear fellépése *Vucseta László* karnagy vezetésével.

1. kép: „Vidd az ércet a felszínre!”

A klasszikus múzeumi berendezéstől ötletesen tértek el. A bejáratnál szemben kialakított gyereksarokban a falon elhelyezett táblán két tárcsa segítségével kell a csillét húzó lóval a felszínre hozni a csillében elhelyezett golyót. Ha nem elég ügyesek a játékosok, a golyó visszazuhan a mélybe és lehet előlről kezdeni. (1. kép)

Az egykori irodahelyiségben berendezett interaktív térben a terem közepén elhelyeztek egy érintőképernyős asztalt. Az asztalon megjeleníthetők a mecseki szén- és uránbányászat helyszínei a Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány által készített Bányász Útikalauz segítségével. Az asztal kínál egy izgalmas ügyességi játékot is: az asztal közepe „futószalaggá alakul”, ahol a négy játékos virtuális módon kipróbálhatja a „szénválogatás” nehézségeit, vagyis a színes meddőközetet le kell húzni a szalagról. (2. kép) Emellett egy mini labor is helyet kapott, ahol a látogatók megvizsgálhatják a Mecsekben előforduló ásványokat és szénfajtákat. Ez a kiállítótér igény esetén alkalmas korosztályonként más-más múzeumpedagógiai foglalkozásokra is.

2. kép: A „válogató asztal”

A megnyitón résztvevő szakmabeliek örömmel fogadták a kiállítótér bővülését, bár jó részük abban a tudatban érkezett, hogy a föld alatti rész lesz újra látogatható. Így aztán nem kis szomorúsággal vették tudomásul, hogy az ünnepi beszédet tartók csak sejtelmes ígéretet tettek annak felújítására, abban a megyei jogú városban, amely jórészt a bányászatnak köszönheti jelenlegi fejlettségét.

Pali Sándor